

Órigenés O SVOBODĚ VOLBY

Úvodní studie, překlad a komentář M. Navrátil, Olomouc (Univerzita Palackého v Olomouci) 2007, 302 str.

Órigenův spis *O počátcích* představoval ve 3. stol. po Kr. první systematický pokus podat z křesťanské perspektivy ucelený výklad o povaze skutečnosti. Řecký originál spisu se nám bohužel nedochoval, neboť Órigenés byl v 6. stol. prohlášen za heretika a jeho nejslavnější dílo nemohlo být dále šířeno. Dnes jej proto známe jen ve velmi volném latinském překladu Turannia Rufina, který nejenže vypustil řadu pasáží, ale především text hojně prokládal svými vlastními výklady, jež měly Órigenovy myšlenky učinit srozumitelnějšími. V řečtině se vyjma kratších zlomků dochovaly uceleně jen dvě kapitoly, které Basileios Veliký a Grégorios z Nazianzu v polovině 4. stol. zařadili do antologie Órigenových textů označované jako *Filokalie*. Jednou z těchto kapitol bylo pojednání *O svobodě volby*, jehož překlad (vypracovaný v rámci Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty) předkládá nyní českým čtenářům olomoucký badatel Martin Navrátil.

Překladau předchází více než stostránková úvodní studie. Autor v ní nejprve stručně představuje Órigena a jeho spisy (především pak spis *O počátcích*), přičemž obzvláštní pozornost věnuje jeho exegetické metodě. V hlavní části své studie pak podrobně analyzuje Órigenovo pojetí svobodné volby. Órigenovy postoje

k filosofickým otázkám, mezi něž patří i problém svobodné volby, jsou ovšem neoddělitelné od jeho názorů náboženských, a jejich rozbor proto nemůže probíhat jen na rovině racionální argumentace, ale musí brát v potaz i širší theologický kontext, do něž jsou všechny myšlenky (často samy o sobě převzaté od řeckých filosofů) zasazeny. Úvodní studie M. Navrátila tak čtenáře vedle hlavního tématu svobodné volby průběžně zasvěcuje i do řady klíčových témat Órigenovy theologie. V jejím rámci jsou podstatné především dva principy: Bůh je neměnně a věčně dobrý, zatímco člověk je svobodný, a tedy způsobilý k dobru i zlu. Volba dobra tak znamená příklon k Bohu, zatímco obrat ke zlu je přitakáním zlým mocnostem. Volbu umožňuje člověku jeho rozum (*logos*) – v tomto ohledu je Órigenés zajedno s řeckými filosofy. *Logos* je však v jeho pojetí zároveň Božím Slovem, a svoboda se tak rovná poslušnosti Bohu. Morální volba se vždy musí opírat o Boží pomoc a působnost – bez ní by lidská svoboda byla jen zdánlivá. Všechny tyto základní teze Órigenés vztahuje k Písmu a předvádí je na rozboru rozličných biblických pasáží, jež se lidské svobodě a jejího vztahu k Bohu týkají. V tomto ohledu je jeho theologie neodmyslitelně spjata s biblickou exegezí.

M. Navrátil vede svůj výklad především z theologické perspektivy, věrný v tomto ohledu přístupu Órigena samého. Systematicky se proto soustředí na problém, jak lidská svoboda souvisí se specifickým pojetím vztahu člověka k Bohu. V tomto ohledu nelze jeho výkladu nic vytknout. Autor zná dobře jak Órigenovy spisy, tak moderní

sekundární literaturu jim věnovanou a všechna svá tvrzení má dobře podložena. Zvolená témata pojednává čtivě a srozumitelně a daří se mu je všechna propojit v soudržný celek.

Mou jedinou drobnou výtkou je, že celá studie je na můj vkus snad až příliš theologická. Jakkoli je theologická perspektiva pro Órigena primární, téma svobodné volby je zároveň obecně filosofické. Nejde o náhodu, že Órigenés většinu svých klíčových argumentů přejímá od stoiků a platoniků. Navrátil na řecké zdroje jeho myšlenek upozorňuje, do větší hloubky však tuto obecněji filosofickou rovinu Órigenova pojetí nesleduje a až na několik málo letmých zmínek se soustavněji nevěnuje ani otázce, jak se celkový Órigenův postoj od postoje hellénských stoiků či platoniků liší. Je přitom důležité upozornit, že jakkoli Órigenés většinu svých dílčích myšlenek přebírá z řecké filosofie, nakonec je spojuje ve zcela nový útvar, jenž ve svém celkovém rozvrhu nemá u Řeků obdobu: obrazně řečeno, pracuje s týmiž hracími kamínky jako Řekové, ale hraje s nimi odlišnou, křesťanskou hru. Navrátil skvěle předvádí fungování této hry *viděné zevnitř*. Snad by však nebylo na škodu místy od ní podstoupit, postavit ji do kontrastu s konkurenčními řeckými hrami na podobné téma, a dát tak lépe vyniknout křesťanské specifičnosti jejich pravidel.

Detailnější předvedení, jak by takový kontrastní rozbor mohl vypadat, není na ploše běžné recenze možný. Alespoň malou ukázkou nám nicméně může poskytnout problém vztahu lidského rozhodování k vesmírné kauzalitě. Navrátil mu věnuje samostatnou

kapitulu (*Svoboda volby a nutnost světového dění*), drží se však pouze argumentace ze spisu *O počátcích*, který staví do popředí otázky theologické a specificky filosofické aspekty celé problematiky odsouvá do pozadí. Filosoficky mnohem zajímavější je naproti tomu Órigenův rozbor téže problematiky ve spise *O modlitbě* (jemuž se M. Navrátil věnuje pouze okrajově, přestože pro pochopení svébytnosti Órigenova pojetí svobodné volby je dle mého soudu velmi důležitý). Řeší v něm otázku, jak může Bůh pružně reagovat na naše modlitební prosby, když přece na počátku světa vesmírný řád jednou provždy pevně rozvrhl a za chodu již běh událostí nijak měnit nemůže. Podobný problém může působit překvapivě, je však názorným dokladem toho, nakolik je Órigenés závislý na řecké filosofii – v daném případě na stoickém pojetí deterministického světového řádu, které do své křesťanské koncepce důmyslně zapracovává. Órigenova perspektiva se však od stoické naprosto liší, a proto i stoickou koncepcí kauzality zužitkovává způsobem, který ji obrací úplně naruby. Zatímco pro stoiky je základním východiskem pevný vesmírný řád, s nímž jsou i všechny naše psychické pohyby harmonicky (a deterministicky) provázány, u Órigena jsou výchozím bodem pohyby svobodné vůle, které jsou chápány jako zcela nezávislé na všech vnějších kauzálních faktorech. Tyto svobodné pohyby lidského rozhodování Bůh na počátku věků předvidá a jim na míru vytváří svět, v němž jsou všechny kauzální vztahy předurčeny tak, aby dokonale ladily s volními pohyby všech lidí. Výsledkem je, že ve světě je sice vše pevně určeno,

nícméně tato deterministická kauzální síť je vlastně jen jakýmsi dokonale padnoucím oblekem, který je způsoben vůlí každého z nás a který se všem našim rozhodnutím dokonale poddává a do ničeho nás nenutí. Právě na tomto principu fungují i modlitby: Bůh již při tvoření světa poznává všechna naše budoucí rozhodnutí, a tedy i všechny naše budoucí modlitby; rozhodne-li se je splnit, vetká toto splnění na počátku do vesmírného řádu. Naše modlitby tak mají na vývoj událostí reálný dopad, přestože je tento vývoj zároveň neměnný a jednou provždy daný.

Órigenovo využití stoické koncepce světové kauzality je názornou ukázkou právě onoho momentu, kdy křesťanský filosof s řeckými pojmovými koncepcemi hraje odlišnou hru. Órigenova hra se od stoické liší především v tom, že je bytostně *etická* a *antropocentrická*. Zatímco pro řecké filosofy je základním referenčním rámcem vesmír jako celek a jeho božský řád, pro Órigena je vesmírný řád jen jakýmsi druhotně vytvářeným pozadím pro individuální lidská rozhodování. V tomto ohledu je jeho reinterpretace stoických motivů vpravdě kopernikánským obratem, který zcela mění perspektivu a řeckým filosofickým myšlenkám dává nový význam.

Rozhodnutí Martina Navrátila odsunout obecně filosofické souvislosti do pozadí a položit důraz na theologickou rovinu je jistě v mnohém oprávněné, neboť není sporu, že Órigenés je v prvé řadě theologem a řecká filosofie je pro něj (stejně jako pro většinu církevních otců) jen dosti účelovým nástrojem. Zároveň však Órigenés filosofickou stránku svého učení

propracovává asi nejdůkladněji ze všech raně křesťanských myslitelů a nebojí se své úvahy přivádět do podobně krajních racionálních důsledků, jaké jsme mohli vidět např. ve spise *O modlitbě*. Proto by podle mého soudu tato stránka jeho myšlení stála za důkladnější pozornost – tím spíše, že pohled z většího dějinně-filosofického odstupu by dokázal ještě účinněji předvést svébytnost a specifickou křesťanskou povahu Órigenovy koncepce.

V překladové části práce se M. Navrátil musel vypořádat s otázkou, který text vlastně překládat. Jak bylo výše uvedeno, pojednání *O svobodě volby* se dochovalo jednak v řecké *Filokalii*, jednak v Rufinově volném latinském překladu spisu *O počátcích*. Latinský a řecký text se od sebe dosti liší, a překladatel se proto nakonec rozhodl překládat oba: na každé dvoustraně čtenář nalezne vlevo text řecký (nahore) a latinský (dole), vpravo pak oba odpovídající české překlady. Podobný postup je jistě systémově čistý a umožnil autorovi obejít mnohá dilemata, s nimiž by se jinak musel potýkat. Klade si však otázku, zda v publikaci určené pro české akademické prostředí není zbytečným luxusem. Možnost snadného a precizního srovnávání řeckého textu z *Filokalie* s Rufinovým latinským překladem by jistě byla nedocenitelná pro órigenovské specialisty, těch však u nás bude jen hrstka a budou mít jistě k ruce vydání ze *Sources chrétiennes*, které rovněž obsahuje text i překlad obou textů. Většina českých čtenářů bude mít naproti tomu mnohem nižší ambice, srovnávání obou verzí je nepochybně brzy omrzí a většinu spisu budou číst

pouze v jedné z nich. Osobně bych proto pokládal za praktičtější, kdyby byla v kompletním znění přeložena jen řecká varianta, jež věrně odráží Órigenovu terminologii, zatímco z Rufina by byly v poznámkách (či v samostatném středním pásmu mezi poznámkami a překladem) uváděny jen nejzajímavější pasáže odchylovající se od řečtiny. Takovéto uspořádání by bylo sice pro překladatele pracnější (vyžadovalo by složitě rozhodování, které odlišnosti uvádět a které nikoli), pro běžné čtenáře by však bylo vstřícnější a umožnilo by jim hlavní a významově zajímavé rozdíly mezi *Filokalií* a Rufinem opravdu účinně sledovat. Redukce druhé textové verze by zároveň umožnila snadno pod čarou uvádět všechny výkladové poznámky, které jsou nyní neprakticky umístěny až vzadu za textem.

Po redakční stránce je kniha odvedena slušně, výtku zaslouží jen nepřesnosti v přepisu řeckých jmen. Kolísání v přepisu délek („Chrýsippos“, ale „Plótinós“) se dnes bohužel stalo již natolik běžným, že by je téměř nemělo smysl zmiňovat. Smutnější je, že publikace nezdědila uvádí délky i tam, kde při žádné formě přepisu rozhodně být nemohou. Zvláště nepřijemné je to u hojně se vyskytujícího Eusebia (od *eusebeia*, „zbožnost“), jenž je čtenáři prezentován jako „Eusébios“, totéž se opakuje u Ambrósia („Ambrósios“) či Theodotia

(„Theodódios“). „Gregorios“ z Názianzu je pro změnu uváděn úplně bez délek, přestože správně by podle obou autorech užívaných konvencí měl být psán jako Grégorios (jméno je odvozeno od perfektního tvaru *egrégora*, „jsem bdělý“); podobně chybějí délky u Démétria („Démétrios“), Leónida („Leonidés“), Hérakla („Heraclás“) aj.

Souhrnně řečeno je kniha chválohodným počinem, který českým čtenářům může přiblížit Órigenovo myšlení na tématu, jež je bezesporu i dnes v mnohém atraktivní. Přeložený spis je sice dosti krátký, nicméně zajímavý a jeho překlad je zdařilý: je čtivý a srozumitelný, Órigenovy myšlenky vyjadřuje přesně, přitom se však vyhýbá mechanické doslovnosti. Stejně tak úvodní studie je fundovaná a nabízí kvalitní úvod do dané problematiky. Velmi užitečná bude kniha bezesporu pro theology a další zájemce o dějiny křesťanského myšlení. O něco menší přínos bude mít pro obecněji zaměřené filology, neboť Martin Navrátil sleduje téma primárně z theologické perspektivy a nesnaží se je soustavněji vztahovat k širšímu rámci řeckého filosofického myšlení, z něhož Órigenés čerpá, ale které ze svého křesťanského hlediska významně přeznačuje. I tak lze nicméně čtení jeho studie i překladu doporučit.

Radek Chlup